

„Vášnivá duše teskní...“

Vladimír Holan překládá Lermontova

IRINA POROČKINA

Michail Jurjevič Lermontov byl jedním z největších ruských básníků 19. století a doposud jím zůstává. Prožil život krátký, ale plný dramatických událostí. Narodil se roku 1814 a zahynul v souboji v roce 1841 – tedy ve dvaceti sedmi letech. Jako většina mladých lidí třicátých let 19. století, a nejenom v Rusku, byl stoupencem Schellingových myšlenek o duchovní svobodě člověka. Tyto ideály svobodného člověka a svobody národů vyzdvihovaly jako hrdinu silného jedince, bojujícího proti nespravedlivému a krutému uspořádání světa. Svoboda a vůle jí dosáhnout byly krédem Lermontovovy generace.

Lermontovovo dílo bylo mezi českými čtenáři známé již od čtyřicátých let 19. století. Jeho prozaické a básnické tvorby si povšimli i někteří čeští spisovatelé. Gustav Pflieger Moravský ve svém románu *Pan Vyšinský* podlehl Lermontovovu kouzlu a chtěl podle jeho vzoru vytvořit typ „zbytečného člověka“. Ve svých zápiscích se vyznával, že překlady z Lermontovova díla „uváděly ho do jiných světů“ a že nejvíc ho vábil *Mcyri*. Rovněž Jaroslav Vrchlický vzdával hold Lermontovově tvorbě a Svatoopluk Machar v *Konfesích literáta* napsal, že mu ze všech spisovatelů byl nejdražší Lermontov. Podnětný je výrok Františka Xavera Šaldy: ruský romantik je podle něho básník „nepsoutané energie, touhy po svobodě vnější i vnitřní“ (Černík 1946: 175).

V roce 1839 – po návratu z kavkazského vyhnanství – Lermontov dopsal poslední, 26. kapitolu své poemy *Mcyri*, což se překládá z gruzínštiny jako *Novic*. Osm let předtím, než byl *Mcyri* napsán, si Lermontov do deníku zaznamenal předběžný náčrt poemy: „Mladý mnich, je mu 17. Od dětství je v klášteře... Vášnivá duše teskní...“ (Lermontov 1953: 494).

Mcyri je hlavní a jediný hrdina poemy. Vyrůstal jako zajatec od svých šesti let v gruzínském klášteře, kde o něho pečovali mniši,

ale vzpomínky z dětství na svobodný život uprostřed svobodného národa ho dovedly těsně před obřadem postřižení k útěku. Tři dny, po které Mcyri bloudí drsným horským krajem ve snaze najít cestu domů, se pro něho stávají osudnými. Vyčerpal své fyzické i duševní síly a mniši ho nacházejí umírajícího. Hlavním a skoro jediným námětem a obsahem Lermontovovy básně je hrdinova zpověď o nezničitelné (avšak mučivé a v podstatě ničivé) touze po svobodě.

Já málo žil a zajat žil:
dva životy, jež proměnil
bych velmi rád v svém tušení
za jeden, plný vzrušení.
Já vládu jedné dumy znal,
jedné, leč byl to vášně pal:
jak démon ve mně žila z míz:
a duši mou zžeh její hryz.
(Holan 1962: 65)

Romantičtí básníci touhu po svobodě jedince, toto tesknění, trápení „vášnivé duše“, chápali dalekosáhleji. V Lermontovově básni klášter – žalář – se stává pojmem všeobecným, který se vztahuje na celou společnost. Pro Lermontova je to ruská říše. Války na jižních hranicích, kterých byli nuceni se zúčastnit mnozí ruští důstojníci, autora *Novice* nevyjímaje, byly pro Lermontova svědectvím tyranie. Právě odtud se básník vracíval pln příznivých dojmů ze svobodymilovných národů Kavkazu a opojen divokou krásou kavkazských hor. Na Kavkazu se odehrávají děje nejznámějších a nejdůležitějších Lermontovových děl. Ale právě Mcyri, jak upozornila soudobá kritika, byl milovaným ideálním hrdinou ruského básníka.

Připomeňme ještě, že Mcyri, jelikož je typickým ztělesněním romantické jedinečnosti – ba právě proto –, se uzavírá ve své snaze dosáhnout cíle, nehledá lidskou společnost, která, jak ji poznal, je mu naprosto cizí, dokonce ji pociťuje spíš jako nepřátelskou. Když popisuje starému mnichovi svůj zanícený souboj s panterem, Mcyri nepřipouští ani samotnou myšlenku, že by volal o pomoc.

Leč, věř mi, lidské posily
já nechtěl, cizí všem, to věř,
a na věky, jak stepní zvěř...
A kdyby křik mnou zradně tih,
přísahám, starče, při svatých:
svůj slabý jazyk vytrh bych.
(tamtéž: 76)

Toto hrdé odmítnutí lidské soudružnosti, uzavření v sobě samém bylo vlastní i autorově povaze.

V roce 1939 s nabídkou přeložit *Mcyri* – *Novice* přišel za Holanem Josef Hora, jeho „velký přítel“ (Holan 1988: 362). Předtím byl Lermontovův *Novic* přeložen do češtiny třikrát. Poprvé roku 1853 Františkem Boleslavem Kořínkem, pak na začátku 20. století Františkem Troppem (1916) a Františkem Tábořským (1918).

Desetiletí 1935–1945 bylo v Holanově tvorbě obdobím intenzivního překládání. V době, kdy česká „národní existence byla ohrožena“, vyprávěl později básník o těchto dnech, „člověk se potřeboval opřít o trvalé hodnoty. Podal jsem autorům, které jsem potkal cestou, ruku“ (tamtéž: 396). *Cestou* byl nazván výbor z Holanových překladů (1962).

Nebylo to námezdní překládání, o kterém básník říkal, že „otupuje cit pro jazyk, jazykovou svěžest a vynalézavost, odsává básnickovy síly, které je povinen dát vlastní poezii...“ (tamtéž: 359). Bylo to překládání z lásky, bez které podle Holana „nelze nic. Ani umřít nelze bez lásky“ (tamtéž: 419).

Jak už bylo řečeno, psal se rok 1939, když se Holan pustil do překládání Lermontovova *Mcyri*, „podal mu ruku“. Odtržení značné části území a následnou nacistickou okupaci nesl Holan, jako většina Čechů, těžce. „Byla to bezmoc!“ – řekl pak v jednom z interview. „Jak jsme mohli žít? Nežili jsme“ (tamtéž: 402). Lermontovova poema, založená na touze po svobodě, odpovídala skličující náladě za okupačního režimu.

Mezi napsáním díla a Holanovým přebásněním se rozprostřel duhový oblouk v délce jednoho století. Všecko v Evropě bylo jiné a zároveň všecko zůstalo tímtež. Lidské ponížení a utrpení,

nesvoboda, války, láska a nenávist. Zříceniny gruzínského kláštera ze sedmého století Džvaris-sakdari (Božího kříže) mohly českému básníkovi připomenout „prastarý augustiniánský klášter“ jeho dětství. V tom klášteře se učil latinu, tam se pod vlivem četby A. Jirásky chtěl stát mnichem (tamtéž: 400). Pocit osamocení ve svém tesknění, ve svém životním poslání, pocit, který byl vlastní Lermontovovi a jeho hrdinům, pronásledoval i českého básníka: „Nemám nic nového,“ psal 5. ledna 1963 Igoru Inovovi do Ruska, „pořád je totéž osamocení a ještě smrt, která chodí kolem mé kobky a tluče mi na dvěře. Říkám jí: ‚Počkej ještě chvíli!‘“ (z archivu autora).

Holanovi se nedostalo filologického vzdělání, azbuka mu jistě dělala potíže, a proto si dal *Mcyri* předčítat Petrem Grigorjevičem Bogatyrjovem, ruským folkloristou, žijícím v Praze, který mu pomáhal luštit složitý básnický text. Holan se snažil ponořit do mohutného lyrického proudu ruské předlohy, jist, že „každé umělecké dílo – jako svrchovaný tvar – může být pochopeno a prožito jedině láskou. Jako bych řekl: bolestí“ (tamtéž: 380). Láska a bolest. Nebo láska je bolest. Holan ve svém básnickém cítění našel jediný možný klíč, kterým otevíral poklady Lermontovovy poemy, vzniklé právě z lásky a bolesti.

„Novice jsem překládal rád. Vzpomínám si,“ sděloval Holan v roce 1961, „jak mi kdysi přítel Petr Bogatyrjov doslova tlumočil text. Co milých hodin jsme strávili nad touto hlubokou a tak hudební poezií, kde verše jen zpívají!“ A ještě: „to je básník stručný, hutný, vyjádří jednou větou to, nač jiní vyplývají celý odsta-vec“ (tamtéž: 394).

S těmito představami o charakteru Lermontovovy tvorby a maje na mysli, že v překládání „nejde jen o věrné přetlumočení obsahu a formy, jde také a především o atmosféru“ (tamtéž: 398), génius české poezie překládal poemu génia ruské poezie.

Nesmíme – a o to ani nejde – porovnávat každou řádku, každé slovo ruského a českého textu. Měli bychom vycházet z celkového lyrického dojmu obou děl. Holan postupoval velice jemně, se snahou vyjádřit česky to, co slyšely v jiném jazyce jeho sluch a básnická duše (ruský jazyk měl rád a dokonce v některých ze

svých básní používal rusismy), a udělal z Lermontovovy poemy holanovsky mohutnou a lermontovovsky nekonečně lyrickou a vášnivou parafrázi. Řekli bychom, že Holanův *Novic* je antropologicky věrný svému praobrazu, zachovává jeho základní rysy, jeho identitu a je při tom moderním, výrazným plodem básníka, o kterém Jaroslav Kunc napsal, že nikdy nezapře „svou vášeň pro slovo nabitě sebou samým“ (Kunc 1945: 251). V tomtéž smyslu, ale zdá se, že s jistou přehnaností, psal o Holanově překladu *Mcy-ri* Jaroslav Janů: „I zde máme jistě intenzivní dojem věrně zachyceného genia loci a citové atmosféry originálu. Avšak příliš často ozve se čtenáři signál, že konzumuje Holana a ne Lermontova“ (Janů 1962: 114).

Jisté potíže pro překladatele představoval i zvláštní ráz rýmu na koncích veršů – rýmu mužského, který v době napsání kritika přirovnala ke zvuku zasažení nožem. „Tento čtyřstopý jamb s výlučně mužskými rýmy trhaně padá, jako úder nože, zasahujícího svou obět. Jeho pružnost, energie a zvonivý, jednotvárný pád je v podivuhodném souladu se soustředěným citem, nezdolnou silou mohutné povahy a tragickým stavem hrdiny poemy“ (Lermontov 1953: 495). Holan to vyřešil tím, že se snažil najít jednoslabičná slova na konci řádky:

[...] Jda poutí svou
zříš vyloupených sloupů vzmach
a brány ranou zdrané v prach
a věž i klenby v ruinách,
leč pod nimi už nevlá tich
dým kadidelnic voňavých
a neslyšíš, jak zpěv se zdvih,
když modlil se tu za nás mnich...
(Holan 1962: 63)

Igor Inov zaznamenal, jak v rozhovoru o básnictví (27. srpna 1962) Holan řekl, že „jeho živlem je vypjatá poezie, blízká bolestnému stonu. Vysoce vypjatá! Právě taková! opakoval několikrát důrazně. „Neříkám, že jsem jí mocen, ale právě takové si vážím!“

(Inov 1993: 11). V této souvislosti uveďme slova ruského básníka a esejisty Vladislava Chodaseviče, který v roce 1914 napsal, že v Lermontovově tvorbě „poprvé v ruské poezii ‚ošklivá krása‘ není romantickým zkrášlením, kudrlinkou, není ošklivou drobností, která má jen podtrhnout, zdůraznit základní krásu celku, ale je skutečným, naprostým uznáním vášně kosmické, ošklivosti a zla světového“ (Chodasevič 1989: 5). Netýká se tento citát právě „vypjatosti“ Lermontovovy poezie, její „blízkosti bolestnému stonu“? *Novice* bychom oprávněně mohli pokládat právě za takovou poezii, o které mluvil Holan.

Nebudu uvádět jednotlivá, zvláště zdařilá místa z Holanova překladu skvostu ruské poezie. O Holanovi-překladateli ostatně psal ve zvláštní studii už Oldřich Králík (Králík 1962: 67–90). Ráda bych jen ještě upozornila na myšlenku Václava Černého, kterou vyslovil před šedesáti lety. Považoval Holana za typického „zapadníka“, za „poetu cultus“, a právě proto, tvrdil tento pronikavý kritik, byla Holanova díla s ruskou tematikou tak „zdařilá“ (Černý 1945: 26).

Dovolím si vyjádřit lítost nad tím, že v Holanově překladu názvu poemu zmizelo gruzínské slovo *Mcyri*, kterým autor ruské předlohy záměrně své dílo nazval. Vzápětí v dolní části stránky Lermontov uvedl jeho ruský překlad: *Novic*. Pro Lermontova to mělo zásadní význam – gruzínské a vůbec kavkazské reminiscence, zvláště tehdy, kdy psal své dílo, ale i o hodně později, měly pro ruského čtenáře přitažlivý a bolestný odstín. Dnešní situace na Kavkazu, kde se vlekou nejmenované války, „války paměti“, jak se vyjádřil soudobý historik (Šnirelman 2003), čeká na svoje vyřešení. Lermontovův *Mcyri* nám svítí jako zářivá lucerna na chmurné číhající rokle i jasnou oblohu stejně krásného a nešťastného Kavkazu, přeplněného láskou a bolestí.

Literatura

ČERNÍK, Antonín

1946 Lermontovovy Poemy, *Tvorba*, s. 175

ČERNÝ, Václav

1945 Průhled do nových knih, *Kritický měsíčník*, č. 1, s. 26

HOLAN, Vladimír

1962 *Cestou* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění)

1988 *Sebrané spisy 10. Bagately* (Praha: Odeon)

CHODASEVIČ, Vladislav F.

1989 Fragmenty o Lermontove, *Znamja*, č. 3

INOV, Igor

1993 Noc s autorem *Noci s Hamletem*, *Tvar*, č. 31–32, s. 11

JANŮ, Jaroslav

1962 Holanovy básnické překlady, *Plamen*, č. 9, s. 114

KRÁLÍK, Oldřich

1962 O metodě básnických překladů Vladimíra Holana, in O. K.: *Studie o literatuře a překladatelství* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství), s. 67–90

KUNC, Jaroslav

1945 *Slovník soudobých českých spisovatelů* (Praha: Orbis)

LERMONTOV, Michail J.

1953 *Polnoje sobranije sočiněnij 2* (Moskva)

ŠNIRELMAN, Viktor A.

2003 *Vojny pamjati: Mify, iděntičnosť i politika v Zakavkazje* (Moskva: Akaděmkniga)

Doc. Irina M. Poročkina, CSc., Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet